

O'ZBEK MUSIQA SAN'ATINING QADIMIY ILDIZLARI TARIXIDAN «AVESTONING MUSIQIY ASOSI»

Said Bolta-Zoda SAIDIY

*NavDPI, San'atshunoslik fanlari nomzodi,
professor*

Таянч сўзлар: Авесто, Сиёвуш, Хо зам-зам, Мозандарон, шохнома, Спитамен, Борбад, Наврўз, Шашмақом, Наср, Мушкулот, “Бузрук”, “Рост”, “Наво”, “Дугох”, “Сегох”, “Ироқ”, Достон, Сохибқирон. Идиофон, Мемброфон, Хордофон, Аэрофон, Зооморфологик, Позоморфологик.

Ключевые слова: Авесто, (древней книге зароастрийцев) Сиёвуш,(правител Бухары 400 лет до.н.эр), Хо зам-зам(народное песня),Мозандарон (военное песня) шахнаме (раман),Спитамен (военный правител,вожд), Борбад, (композотор и исполнитель VII века), Наврўз (новый ден,новый год), Шашмақом, (Шесть Мақомов,традиционные исполнение и пение), Наср (раздел пении),Мушкулот (раздел исполнительские), “Бузрук”,(великий)“Рост” (правильный), “Наво” (печальное), “Дугох” (циклические исполнения и пении), “Сегох” ”(циклические исполнения и пении), “Ироқ” (город Ирак), Достон (поема),Сахибқирон (великий полководец Амир Темура).

Key words: Avesto,(drevney knige zaroastriysev) Siyovush,(pravitel Buxary 400 let do.n.er), Хо zam-zam(narodnoye pesnya), Mozandaron voyennoye pesnya) shaxname(raman),Spitamen (voynnyu pravitel,vojd), Borbad (kompozotor i ispolnitel VII veka), Navro'z(noviy den,noviy god), Shashmaqom,(traditsionnye ispolneniye i peniye),Nasr(razdel penii), Mushkulot(razdel ispolnitelskiye), “Buzruk”(velikiy)“Rost”(pravilniy), “Navo” (pechalnoye), “Dugox”(siklicheskiye ispolnenii i penii), “Segox” ”(siklicheskiye ispolnenii i penii),, “Iroq” (gorod Irak), Doston (poyema), Soxibqiron(velikiy polkovodets Amir Temur).

Summary

In given clause the author gives the items of information on a musical heritage of the peoples of Central Asia are studied.

Резюме

Мазкур мақолада муаллиф Авесто даври мусиқа тарихи, Марказий Осиё халқларининг мусиқий мероси ҳақида маълумот беради. Шунингдек, мақолада Марказий Осиё ва яқин Шарқ халқлари мусиқий меросининг ўзаро таъсири ҳам ўрганилган.

“Avesto”ga oid juda ko’plab ilmiy tadqiqotlar olib borilganligiga qaramasdan, hozirgi kunda ba’zi manbalardan yangi axborotlar oqimi kirib kelmoqdaki, bu

axborotlar manbalari ilgari o'rganilmagan yoki ilmiy jamoa nazaridan chetda qolgan. Mazkur maqolada biz avestoshunoslar maktabi uchun noan'anaviy hisoblangan ba'zi usullar yordamida qo'lga kiritgan ma'lumotlarimiz sharhini berishga harakat qildik. Jumladan "Avesto"ning musiqaviy (ohang) asosi tahlil qilindi, qaysikim usiz "Avesto" matnlarining ming yillardan hozirgi kunga qadar mavjud bo'lib, bizgacha yetib kelishini tasavvur qilish mumkin ham emasdi.

ZARDUSHT

Eron va Hindistondagi hozirgi kunga qadar saqlanib qolgan zardushtiyalar jamoasining mo'bad va kohinlari "Avesto"ni ijro etishda asosiy e'tiborni kuy ohangi va ritmga qaratadilar.

Bu jabhada ularning musiqiy ohanglarni qabul qilish va ijro etish imkoniyatlari juda yuqori ekanligini ta'kidlab o'tish lozim.

Shuni alohida qayd etish kerakki, Eronda o'ziga xos, Hindistonda o'ziga xos ijro maktablari mavjud. Bu maktablardagi ijro uslublarni darhol bir-biridan farqlash mumkin. Chunonchi, Eronda ham, Hindistonda ham zardushtiy-ayollar "Avesto"ni erkak-kohinlardan farqli ravishda ijro etishadi. "Avesto"ning ayollar tomonidan ijro etilish qiymatini baholash juda ham qiyin: chunki, bola "Avesto" ohanglarini ona suti orqali qabul qilib idrok eta boshlaydi.

Ko'pgina tadqiqotchilar fikricha Zardusht "Avesto"ning eng qadimiy qismlari (gohlar) matnlarini she'riy tarzda to'qib, ifodali tarzda bayon qilgan va she'riy matnlarni musiqiy ohanglarga kohinlar keyinchalik ko'chirganlar.

Shu sababli, aksari nashrlarda "Avesto" matni "avloddan avlodga og'zaki o'qish tarzida yetkazilgan" degan xato fikrlar mavjud. Aksincha, tadqiqotlarimiz ko'rsatishicha, avloddan avlodga Avestoni qo'shiq tarzida kuylash yetkazilgan.

Bizning fikrimizcha, "Avesto"ning keyinchalik musiqiy ohanglarga qo'yilishi farazi qo'yidagi mulohazalarimiz tufayli asossizdir:

a) Tarixda "Avesto"ni musiqiy ohanglarga ko'chirgan birinta ham bastakor nomi saqlanib qolinmagan. Chunki ulkan badiiy-adabiy yodgorlik matnlarini musiqiy ohanglarga ko'chirish uchun bir yoki bir nechta zabardast bastakorlar faoliyat olib borishi zarur edi.

b) "Avesto"ning eng qadimgi qismlari "Goh"lar Zardusht tomonidan shaxsan yaratilganligi to'g'risida avestoshunos-tadqiqotchilar yakdil fikrga ega. Shu nuqtai nazardan fors-tojik va turkiy xalqlarning milliy merosi hisoblangan "Shashmaqom"

dagi dugoh, segoh, chorgoh kuylarining negizi “Avesto” “goh” lariga borib taqalishini inobatga olgan holda, yuqoridagi fikrimizni isbotlashga hojat qolmaydi.

В) Qadim zamonlardan oq ayon bo'lganki, qo'shiq tarzidagi matn, oddiy she'riy

Ašem vohū vahiš -te -m-as -tey uš -tā as

5

-tey uš -tā ah -māy ya -t-a -šāy vahiš -tāy a -šem

Asha Vaxishta (Ervad Sirus. Dastur)

tarzidagi ifodali o'qishdan ko'ra tinglovchilarga yanada kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. (Gomer Argonavtlar ORFEY obrazi va hokaza misol keltirishim kerak). Shu asosda xalq dostonlarini va ilohiy qo'shiqlar matnini kuylaydigan shamanlar, baxshilar faoliyatini misol keltirishimiz mumkin.

Ushbu ijrolar Yashlarning ansambl dastasi ijrochiligida bajarilgan.

Haqiqat bu kimdakim oily hikmatga to'g'ri vorist kelsa.

Ezgulik –(Raxmdillik) kim unga erisha olsa. Bu ham tarbiyaning ustun tura oladigan oily ne'matidir. Albatta Hind va Eron hamda Markaziy Osiyo madaniyati Evropa madaniyatidan ancha farqlansada, Zero Sharqda, yani o'zimizda ustun bo'lganligi bilan ahamiyatlidir. Bunda yana Sharq davlatlari Evropa uchun Muallim darajasini o'tganligiga asoslanadi.,

Avesto davrining musiqa san'ati Eron musiqa san'ati bilan hamohang bo'lganligi bilan eng qadimgi an'analari dasturida Xorazmdagi musiqa ijrolar farqlanib borgan. Bu o'rinda Hindistondagi Ramayana, Axura va yashtlarning musiqiy muomilasi bir – biroviga o'xshash va farqlansa ham ma'lum darajada bir-birovi bilan yaqin aloqada hamohangda habardor suratlarda rivojlanib kelgan.

1. Evropa uslubidagi Variantida Axuramazda ijrochiligiga misollar.

Ya -tā a -hū vēryōw atā ratuš a -šāt -či -t-a-čāo van-ge-uš

5

dazdāo manengōw ša -tənanām angeuš Maz -dāe ša-trem-čāe A -hu -rāy ā -yem

9

5

dre -go -byā da-dat vās -tā -rem

Hind variantida Axuna Vayra (edvard sirus. Dastur)

Asha Vaxishtaning Eron Mantrolari (Paxlavonlar) uslubi ijrosidagi jangavor “Kurash Hikmati” g'alabasi

Vayra (Mobet Kurash Hiknam)

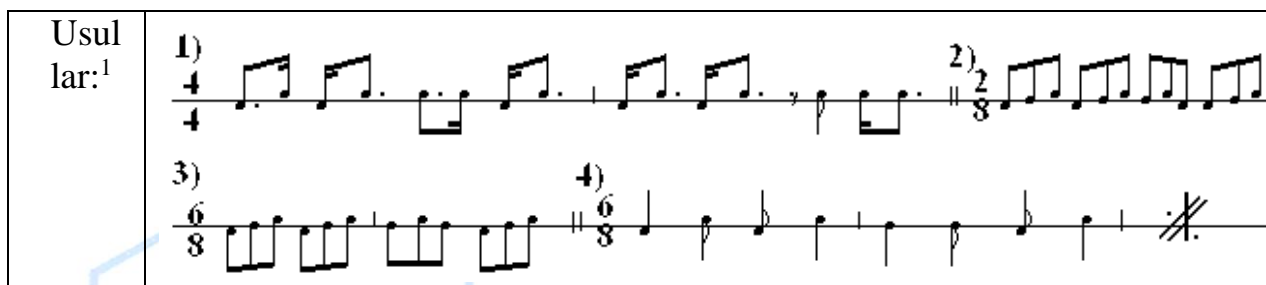
Zardushtiyalar davrida Yuqorida nomlangan Buxoro “Dabiriston” maktabida “Ho-Zamzam” va harbiy qo’shiq “Mozandaron” keng ommaviy jarayonda o’qib kelingan va hozir ham Tojikiston Milliy Konservatoriyasi XOR jamoasida qadimgi tasniflanishini yo’qotmay bir xil o’qib kelinadi.

“Ho-Zamzam”

O'lcho v -lar	Temp (tezlik) - lar m/m	Dinamik belgilar	Talqin etilishlar
1] 6/4 2] 4/4 3] 2/4	1] M:m = 60-80 2] M:m = 120 3] M:m = 140	P<f<PP<mf<f>sf ₂ >P<mf <f<ff>sf ₂ <f>fff	1]Orombaxsh. 2]Quvnoq, jo'shqin, 3]Zavqona raqsbop
Usul-lar: ritmi			

“Mozandaron”

O'lch ov-lar	Tezliklar. m/m	Dinamik belgilar	Tavsif/ talqin etilishlar
4/4 12/8 6/8	M:m = 60-80 M:m = 140	f>mf>sf ₂ <f<ff>f> <sf ₂ >mf<f<ff<fff	1) Chaqiruvchan, 2) Hayajonli, 3) jangovor, 4) tantanali

Baqtriya, Sug'd hamda Markaziy Osiyoning boshqa viloyatlaridan topilgan yodgorliklardagi tasvirlarda jo'r bo'lib kuylash, yakka tarzda qo'shiq aytish, raqs manzaralarini likopcha, doyra, nay va boshqa musiqiy cholg'ular jo'rligida ijro etilgan. Bu haqda M.Taraqanov quyidagi ma'lumotlarni beradi: «Milliy cholg'ular qadimgi davrda ham bir necha guruhlariga bo'linib, musiqiy vazifa bajarishiga ko'ra alohida yo'nalishlarga ega bo'lgan. Ular sof cholg'u ijrochiligi yo'nalishi bilan birgalikda masharaboz va dorbozlar, harbiy yurishlar hamda turli marosim va bayramlar uchun moslashtirilgan».

Buyuk sharq mutafakkirlarining xalq cholg'ularini o'rganishga bag'ishlangan qimmatbaho ma'lumotlari meros tarzida tarixiy ahamiyatga ega. Ulardan eng qimmatlisi Abu Nasr Mu'ammad Farobiyning mashhur «Musiqqa haqida katta kitob» (Kitob al-musiqqa al-kabir) asari ulkan ahamiyatga ega. Farobiyning o'zi ham ijrochi sifatida shuhrat qozongan. Kitobning ikkinchi qismi boshidan oxirigacha o'sha davrda qo'llanilgan musiqqa cholg'ulariga bag'ishlangan. Bu bobda: lyutnya, ud, tanbur, nay, rubob, chang, shohruh, qonun kabi cholg'ular izchil va batafsil ta'riflanadi.

Farobiy torli muzroblil yutnya cholg'usini o'sha davrda keng tarqalgan cholg'u deb hisoblaydi. Lyutnya o'ziga xos muzrob (chertma) vositasida chalingan, dastasida esa ligatura (ladlar) joylashgan IX – X asrlarda lyutnya arabcha nomlanib, ud nomini oladi.

Farobiy risolasida o'zi yashagan davrda mavjud bo'lgan rubob cholg'usini ham batafsil tavsiflaydi. O'sha davrda sharqning taniqli mutafakkiri, Safuddin Urmaviy musiqqa ilmiy tizimini rivojlantiradi. U usta ud cholg'uchi, xonanda va mohir (Mussandif) - bastakor sifatida ham mashxur bo'lgan.

Ud cholg'usida olib borgan tajribalariga tayanib olim o'z nazariy qoidalarini bayon etadi. Urmaviyning «Taqvodorlik kitobi»da ud – ta'rifi quyidagi so'zlar bilan boshlanadi: «Bilinki, cholg'ular orasida ud deb ataluvchi eng mashhur va eng zamonaviydir». Xulosa qilib aytganda, tarixiy risolalarda tasviriy san'atda va adabiy merosda ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaluvchi musiqqa cholg'ularining asosiy turlari haqida boy materiallar berilgan. Musiqqa cholg'ulari yasovchi mohir ustalar: asrimiz boshlarida yashab ijod etgan usta Usmon Zufarov, usta Ro'zmat Isaboev va ularning qator shogirdlarida, xalq ustalari bir parcha yog'ochga, qamishga, suyakka yangi hayot ato etdilar. Ular yaratgan cholg'u – asboblari hozirgi kunda

¹ S.B.Saidiy. "Markaziy Osiyo madaniyatida urma zarbli cholg'ular (o'zbek va tojik musiqqa an'analari misolida)" cholg'ushunoslik asoslari darsligi - Toshkent "musiqqa" nashriyoti. 2008 yil.

ham keng qo'llanilmoqda, xalqimizga xizmat etib, musiqa san'atimiz taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

Tarixiy manbalarni ta'rif etar ekanmiz, hozirgi kunda ham musiqa cholg'ulari va ulardagi ijrochilik rivojlanib borayotganligini eslatib o'tishni lozim topdik. Qadimiy cholg'ulardan ud, qonun, tablak, doul kabi cholg'ular va undagi ijrochilik keyingi 15-20 yil ichida qayta tiklandi hamda ushbu cholg'u asboblari xalq cholg'ulari ansamblini boyitdi. Shuningdek, bu cholg'ularning qayta tiklanishi musiqa madaniyatimizning rivojida muhim o'rin tutdi.

ADABIYOTLAR:

1.Авеста. Избранные гимны; Из Видевдата.Пер. с авест., предисл., примеч. и словарь И.М. Стеблин-Каменского.// М.: Дружба народов; КРАМДС - Ахмед Ясови. 1993.- 208 с.

2.Авеста. Хордэ Авеста (Младшая Авеста) / Подготовка авестийского текста, перевод, предисловие, комментарий М. В. Чистякова. – СПб., 2005.- 351с.

3.«Авесто».Тарихий-адабий ёдгорлик. А. Маҳкам таржимаси – Т.:Шарқ нашриёти- матбаа концерни. 2001.-б-28

4.Авеста в русских переводах (1861—1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ, разд. И. В. Рака.— СПб.: Журнал „Нева” — РХГИ, 1997.- 147с.

5.Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи.//Пер. с англ. и примеч. И. М. Стеблина-Каменского. - СПб.: Центр «Петербургское востоковедение», 1994.- 290 с

6.Заратустра.Учение огня.Гаты и молитвы.-М.:Эксмо,2008 – 200с.

7.Кузьмина Е.Е.. В стране Кавата и Афрасиаба. М.: Наука, 1977. – с.143

8.Асари М. Сущность иранской народной музыки и инструментов с начала по сей день. ISBN 964-6527-17-0, «Издательство Деххода», Тегеран, 2003. «آثاري مهدي. هویت موسیقي ملي ايران و سازها از آغاز تا امروز. انتشارات دهخدا، تهران، 1381

9.Бинеш Т. Краткая история иранской музыки. ISBN 964-7222-43-2, «Издательство Хава-йе тазе», Тегеран. 2001. «تاريخ مختصر. 10.Saidiy S. Zardushtiy va Buddaviylar davri musiqa san'ati. T; “Moziydan Sado” nashriyoti. 2005.

10.Saidiy S. “Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg'ular” (o'zbek va tojik musiqa an'analari misolida);T; “Musiqqa” nashriyoti. 2008.